

DE OOST-VELUWE NU EN VROEGER.

Het deel van de Veluwe ten oosten van de waterscheiding vertoont een ander karakter dan het westelijk daarvan gelegen landschap.

De hoogtelijn loopt van den Kluizenaarsberg over het plateau van den Zypenberg, langs den rand van het Rozendaalsche veld en den Berenberg, om vervolgens met een paar bochten langs Terlet en de Woeste-Hoeve, door het Spelderholt en het Ugchelsche bosch, langs Hoog-Buurlo en Hoog-Soeren naar Vierhouten noordwaarts te trekken en verder over de Woldbergen in noordoostelijke richting naar Hattem af te dalen.

Een scherpe kam vinden we nergens; hier en daar, zocals in het Rozendaalsche gebied en bij de Woeste-Hoeve liggen daarentegen strek verbrokkelde of deinende en bultige hoge stukken, die niet naar buiten afwateren, waar dus het regenwater wegzakt of zich verzamelt in deuken.

Langs de waterscheiding loopt aan de oostzijde de hoogtelijn van 10 m + A.P. (vrijwel langs het kanaal Dieren-Hattem), betrekkelijk dichtbij. De helling, die van over 100 tot 25 m daalt, is dus vrij steil. En, in tegenstelling met wat we zagen op de West-Veluwe, waar tusschen Wageningen en Drie nog een tweede reeks heuvels ligt, vinden we ten oosten van de waterscheiding geen tweede dergelijke verheffing van den bodem. Het Schalter, dat hier met zijn toppen tot boven de 70 m + A.P. reikt, hangt samen met de hoge gronden ten noorden van de Woeste-Hoeve die, tot Hoenderlo toe, geen natuurlijke afwatering naar buiten bezitten.

Dit stuk van de Veluwe biedt aan natuurschoon, door zijn sterk wisselende vormen een staalkaart van bijzondere bekoring. Geweldig diep ingesneden groeven naast zandverstuivingen, steile wanden en bolle koppen, kniehooge heide en spiegelende plassen vindt men er. Het Schalter, voor het publiek afgesloten, schijnt voorloopig veilig voor bebouwing met kleine landhuisjes, zooals die meer noordelijk tusschen de bosschen worden neergestrooid door particulieren en bouwspeculanten.

Overigens vertoont ook de helling van de Oost-Veluwe vele groeven als van oude beekbeddingen hoogerop in de dalen der vele beken en sprengen, maar deze zijn uit den aard der zaak korter dan de West-Veluwsche.

Het uitzicht van den Koepel van Viruly geeft een duidelijken kijk op dergelijke slenken.

In het vandaar te overschouwen landschap stroomen de beken naar het oosten; de noordelijkste daarvan is de Beekbergsche, die zich met de Loenensche beek vereenigt. Samen loozen ze hun water bij de Nijenbeek op den IJssel. Nieuwe sprengen zijn er gegraven, om het Kanaal op peil te houden. Die loopen ook naar het Oosten; de oude beken gaan door duikers er onderdoor.

De bodem van den driehoek ten noorden van de Beekbergsche beek, tot de lijn Het Loo—Deventer vormt een schelp, waarin eeuwenlang waterbezwaar zich deed gelden. Teekenend is het, dat tot voor een eeuw de weg van Apeldoorn naar Zutphen bij regentijd over Loenen liep! Nu voeren weteringen het overbodige water naar het noorden af; de Fliert is het eenige stroompje, dat op natuurlijke wijze in de afwatering voorzagt.

Het Fliert-gebied vormde reeds in den aanvang onzer geschiedenis een eigen en merkwaardig landschap, als een eiland besloten tusschen den IJssel ten Oosten en de moerassige velden aan de andere zijden. De Middelborgh op het Gietelsche veld lag er als centrum en daaromheen Terwolde, Twello, Klarenbeek, Voorst en Sinderen. Wilp was er eenmaal waarschijnlijk de belangrijkste plaats.

De geschiedenis der streek levert daarvan een sprekend bewijs!

Wilp en Twello behoorden met Voorst tot de eerste plaatsen, welke de aandacht trokken der Christenpredikers op de Veluwe, reeds vóór het jaar 800.

Terwolde behoorde vanouds onder de Heeren van Keppel en zoo maakte dit rijke stukje van de Veluwe als geheel een deel uit — en niet het minst vruchtbare! — van het oude Hame-

land, de bakermat van de Zutphensche graven, waaruit later het Geldersche hertogengeslacht zou voortspuiten.

De leenregisters uit de 14e eeuw sommen tal van boerderijen- en streeknamen op, welke er ook nu nog terug te vinden zijn, al blijken ze dikwijls verhaspeld en verkeerd overgeschreven, hetgeen allermintst te verwonderen valt, omdat de boekhouders hier dagen dikwijls vreemdelingen waren: monniken uit Duitschland of van elders. Uit hun vergeelde papieren blijkt, hoe geestelijke en wereldlijke heeren zich hebben beijverd, om hier goederen te verwerven, in deze streek; door haar ligging beveiligd, om haar vruchtbaarheid begeerd. Daarvan getuigt de kerk te Wilp, gesticht door Willebrordus, nog eer hij die te Deventer bouwde en onder welker abdij (die van St. Lebninus) zij later werd gesteld; daarvan spreekt de geschiedenis van de rijke Abdij van Prüm in den Eifel, eenmaal patrones van den Hof te Voorst, het beheerscentrum van meer dan twintig groote pachthoeven.

De ruïne van den Nijenbeek is een bekende stille getuige en nog staan er tal van kasteelen, die ook op hun eigen wijze bijdragen, alleen al door hun aanwezigheid, tot de geschiedenis van de streek: het Huis te Dieren, de Engelenburg en Geldersche toren bij Brummen, de Pol bij Voorst, de Lathmer, Holthuis en Het Huine bij Twello, evenals Parkeler en Hunderen, terwijl de groote, hooge pol waarop eenmaal de heeren van Sinderen hun Huis bouwden, met tal van dergelijke andere in het landschap sluimerende, naast dikwijls reeds vergeten horst-steden den opmerkzamen zwerver heel wat te vertellen hebben!

De kerk van Deventer breidde cenmaal nog veel verder naar het westen, zoowel als naar het oosten, hare macht uit en de Hervorming nam hare goederen over. Nog dragen tal van boederijen in de streek, tot Raalte toe, en bij Beekbergen en Loenen, het kenteeken daarvan in de kleuren van hun luiken: geel en bruin. En daarnaast getuigen hunne namen van hoogen ouderdom, ook al zijn die verminkt. (Badijk bij Twello, vroeger Badinck).

Naarmate de tijden vorderden, verzuimden de oude geestelijke patronessen in toezicht en verloren zij macht; de Abdij te Prüm ontkwam daaraan evenmin als die van Elten, Paderborn

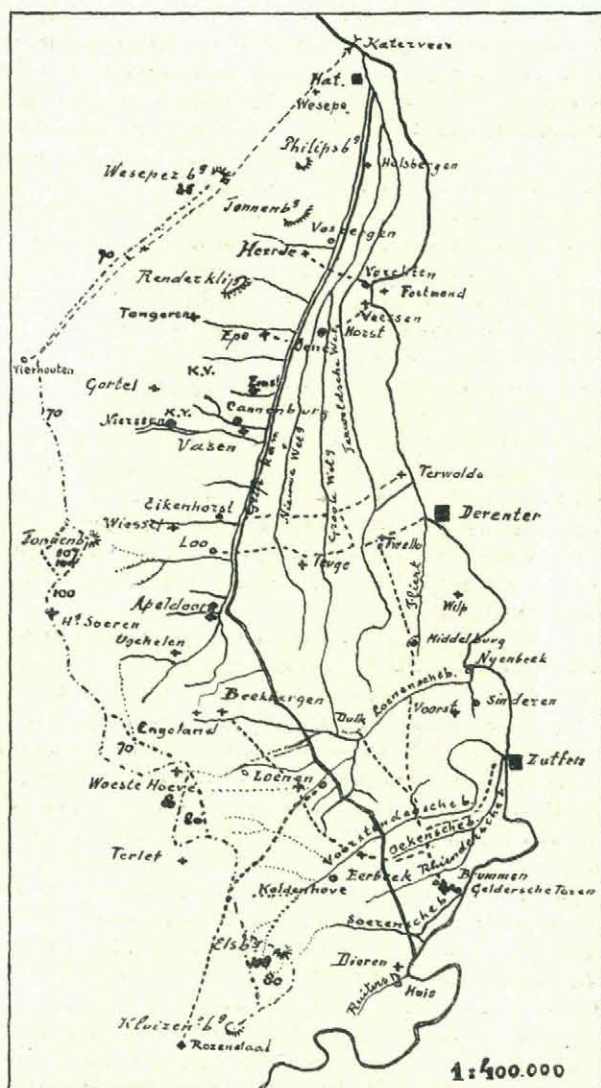

Fig. 1. *De Oost-Veluwe.*

of Sint-Marie te Utrecht. En vele van de oude kerkelijke goederen gingen over in het bezit van wereldlijke personen, mogelijk eerder de beheerders. Schijnt de Abdij van Egmond (om een bekend voorbeeld te noemen) aldus te zijn overgegaan aan een energiek grondvester van een machtig geslacht, zoo doet ook de geschiedenis van het Huis Ritbroek te Apeldoorn denken aan een dergelijken gang van zaken. Het behoorde aan het Kapittel van Sinte-Marie te Utrecht. En de latere Heeren Van Apeldorn voerden in hun wapen een rooden adelaar met een zilveren sleutel op de borst. Wijst deze sleutel niet op „penningmeesterschap”? En duidt de adelaar mogelijk op oer-oude herkomst van het geslacht, uit de „heerschtersklasse” van de veroveraars? We denken aan de wapens van de oudste Friesche geslachten, die immers ook een (halven) rooden adelaar vertoonen en aan „rood” als symbolische kleur voor leven en heerschen . . .

Tal van geslachten hebben eeuwenlang hun welvaart geput uit deze streek, waar, toen als nu, de grond zich leende voor de toepassing van het gemengde bedrijf. De vele „spijkers” in het landschap tusschen den IJssel en de Nieuwe Wetering zijn evenzoo vele getuigen van den rijkdom van het land, dat ook heden nog, zoowel in het voorjaar als in den oogsttijd, een staalkaart van afwisselend natuurschoon, een rijk beeld van gedegen welvaart biedt.

De spijkers waren versterkte hoeven, bergplaatsen voor den oogst, van waaruit de bezittingen werden beheerd en waar de eigenaar verbleef in den oogst- en den jachttijd, wonende in zijn aangebouwde „landsheerkamer”, welke ook nu nog aan tal van boerderijen te herkennen is als een uitbouw met grooter ramen, een stoep en afzonderlijken schoorsteen. En indien al niet de geheele gracht, welke eenmaal de meeste spijkers omgaf, meer over is, dan blijkt uit de ligging van poeltjes en eendenvijver en van een inzinking van den grond om het huis, dat deze beveiliging daar vroeger toch heeft gelegen.

De geschiedenis van de hoeve „het Soerel”, staande aan de zuidgrens van de tegenwoordige gemeente Voorst, vroeger wel een der zuidelijkste „mansen” van den Hof te Voorst aan den weg, welke toen van Twello naar Brummen voerde over het schild tusschen moeras en rivier, geeft een kenmerkend beeld van de economische wijzigingen in deze streek en tevens van de verandering in de naamgeving!

In het laatst der 14e eeuw stond ter plaatse een jachtslot van den graaf, aan den driesprong van wegen, waar later bij „het Suizen” een schapenmarkt werd gehouden. Toen was het gebouw eigendom van de adellijke familie Van IJselmuiden, welke er een put van 30 voet diepte onder een om zijn grootte vermaarde linde bezat. De hoeve komt later voor onder de keurmedige goederen van den Hof te Voorst d.w.z. dat zij leenroerig was en bij overgang een paard of stuk vee ter keuze van den leenheer (de Abdij te Prüm) moest leveren. Blijkbaar was het allodiaal bezit om redenen van geestelijken of stoffelijken aard onder de kerk gekomen. In het jaar 1405 vinden we de hoeve vermeld onder den naam „die guede to Zoren, Groet- ende Cleyn”; in het jaar 1559 noemt men „het alinge erff ende goet Groet Zuyren met bosch, broeck, holtgewas ende turfvennen, miet heyde ende weyde int Appensche veldt”. En „dat cleyn Zoeren myt all siinnen toebehoeren”, later ook als „Ossecamp” vermeld, komt voor in 1491. In 1740 en '41 werden de hoeven uit den leenband ontslagen. Nadien vormden zij een pachtgoed. Thans woont er een eigen-boer op de boerderij. Het huis staat tusschen een bollen akker en een vierkante, door een breede gracht omsloten boomgaard aan de overzij van den weg. Daarbinnen lag wel eenmaal het oude Huis. De bewoners noemen hun bezit „Groot-Soerden”; de stafkaart zegt „Hoog-Soerel”.

Temidden van het lage land aan de Loenensche beek welft zich „den Dulk”, een geringe bodemverheffing. De daar voorkomende naam Hessenallee wijst er op, dat het verkeer zich hierheen richtte. De weg voerde naar het zuidoosten en kwam samen met dien van Twello, gaande over het Gietelsche veld, bij de Haar, een versterking dus en richtte zich naar Brummen, waar de Engelenburg, de Geldersche toren en de Bockhorst, in verband met de Bronckhorst (deze lag eenmaal waarschijnlijk op den Veluwschen oever van den IJssel), den toegang tot de Veluwe betwistten, aan wie als onwelkome gast de daar liggende voorde waagden te doorschrijden. De

DE OOST-VELUWE NU EN VROEGER 341

begrenzing van het oude Hameland, welke men hier moet zoeken en de terreinvorming om Bronckhorst verklaren den samenhang, zoowel van den vroegeren economischen toestand, als van bovengegeven zienswijze.

Uit de moerassen ten westen van dit landschap verhief eenmaal het Beekbergerwoud zijn kruinen. Het vormde een ondoordringbare wildernis, waar alleen de wintervorst vasten bodem gaf aan den rietsnijder en den sprokkelaar. Trok eenmaal de weg van Apeldoorn naar Zutphen in een wijden boog om dit gebied heen, die naar Deventer leidde over het Ankelaar en Teuge ('t Heuge) door Duistervoorde en Twello; die lag dus overkruis met de tegenwoordige straatweg.

De flauwe rug, waarover de verbinding werd onderhouden, vormde den noordelijken rand van de moerassige vlakke, den driehoek waarvan Beekbergen het Loo en Twello de hoekpunten vormden.

Bij Apeldoorn verzamelde zich in de schelp, waaraan deze plaats haar naam van „Parel der Veluwe” ontleent, het water uit de zuidelijk en westelijk gelegen velden. Hoogstwaarschijnlijk is de Grift een oude gegraven bedding, welke moest dienen, om de oostelijk daarvan gelegen gronden van waterbezwaar te bevrijden, zooals nu ook de in later tijd gegraven weteringen daartoe het hunne bijdragen. De Grift neemt in haar loop tot Hattem verschillende beken op, die van de westelijk gelegen heuvels afdalen en het land, dat de weteringen aldus tot bewoning geschikt maakten, is wel grootendeels door kloosterbroeders ontgonnen. Alleen Oene ligt als een oude, hooge en bewoonbare plek temidden van de lage velden tusschen Grift en IJssel. Daar vinden we ook de oudste kerk . . . en de resten van een vrouwen-klooster. Bij Vaassen en Nijbroek en Terwolde kent men ook nog de plaatsen van dergelijke, nu verdwenen gebouwen. Dat van Vaassen heeft bij Oosterhuis een eigen nalatenschap in het landschap gelegd: hop, malve en een kleine, in ons vaderland zeer zeldzame sierplant, de Rudbeckia, komen er voor. De laatste, herkomstig uit Noord-Amerika, zou hier, naar men zegt, door Italiaansche kloosterzusters zijn meegebracht en uitgezaaid.

De Kloosterhoek bij Welsum, de Munnikenmarsch bij Vorchten houden de herinnering aan de eerste ontginners in eere. Klarwater en Zwanenberg bij de laatstgenoemde plaats en Hulsbergen bij Wapenveld werden eenmaal gesticht door monniken uit Windesheim. Dat het tusschen de „broeders” onderling ook niet altijd boterde, daarvan verhaalt de geschiedenis van beide laatste kloosters: die van Klarwater hielden de Hulsbergers gedurende vijftien jaren uit hun tehuis.

Mogelijk teekent ook nu nog het landschap zijn historisch verleden voor het oog van den zeldzamen vreemdeling, die hier rondzwerft. „Appelenland” mag het nog heden genoemd worden en in de lente geven de rijk-bloeiende bongerds met hun bruidstooi ter eene, de rivier aan de andere zijde van den dijk een ooglust te aanschouwen, die maar weinigen kennen!

Het roodbonte IJsselvee in de vruchtbare weiden, de bruine klei-akkers, voltooiën het schilderij. Wie alleen de „Veluwezoom” en de kern van de Veluwe kent, mag niet meepraten over wat dit landsdeel te genieten geeft aan natuurschoon!

Van Epe en Heerde uit voerden, sedert de eerste bewoners zich hier vestigden, de wegen naar de voordren bij Veesen. Daartegenover ligt op den hoogen Overijsselschen oever, waar die de waterloop naar het westen dringt: Fortmond en van daar zocht de reiziger zijn weg door de drassige velden aan de overzijde van den IJssel: over Wijhe naar Raalte, waar ook de wegen uit Deventer en Olst heen voerden. Bij Vorchten gaf, gelijk de naam zegt, een voorde doorgang naar Heerde.

En pas veel verderop vond men weer een overgang: bij Katerveer, waar de groote oude heeren handelsweg, de „Hessenweg” de verbinding tot stand bracht tusschen het Noorden en het Zuidwesten van ons land (ongerekend de mogelijkheid van de waarschijnlijk zéér moeilijke verbinding door het gebied van het meer Flevo). In Veessen bewaart men nog teekeningen, welke zijn gemaakt door een ooggetuige van den overtocht der Kozakken, die langs den alouden weg de Veluwe binnentrokken.

Daar, waar dit lage land van wei en akkers aansluit bij de hogere gronden met hun bruine heidemantel en gouden korenvelden, langs groenen zoom, vestigden zich de oudste bewoners aan de beken en op de schilden daartusschen. Zij bouwden er hun „horsten” aan het water. (De verklaring van het woord „horst” in onze woordenboeken als „een met eikenhakhout begroeide hoogte” is niet juist!) De oude huizen liggen immer en altijd aan de beken en men heeft natuurlijk vlechtwerk en takkenbossen gebruikt voor beschoeiing van den opgeworpen grond, dien de beek altijd weer dreigde af te kalven. Zoo ontstond de „horst” en de op takken gevloerde woning van den mensch droeg later zijn naam over op het nest van den vogel, die ook takken gebruikt voor zijn woningbouw!

Zoo is ook het woord „Dalk” of „Dulk”, dat wij eenmaal noemden, niet juist verklaard. Maar het zou te ver voeren, om taalkundige uiteenzettingen te geven.

Op den rand van de hoge gronden en altijd aan het water, aan de toegangswegen naar het

Fig. 2. Spreng en verlaten beekbedding (verloren beek) bij Altena in Ugchelen, deze als slenk zichtbaar: gaande langs het huis. Het hek bij den eikenboom geeft de ligging en richting aan.

achterland, vinden we de horsten: bij Loenen en Eerbeek, bij Klarenbeek (nu vergeten!), bij Apeldoorn (Brinckhorst en Huis Ritbroek); het Oude Loo, bij Wenum: de Eikenhorst, de Cannenburgh, bij Vasen; een tuschen Epe en Oene; bij Heerde (Horsthoek); bij Heerde: Vosbergen. Zoo herkennen we ook in Brinckhorst, Bronckhorst, Engelenburg en de andere, reeds genoemde, oude „horsten”. Zoo lagen er ook tegenover Zutphen en Deventer die nu verdwenen zijn terwille van wegenaanleg of andere vernieuwingen.

Zoo ligt de Buckhorst bij het Katerveer, waar bovendien de naam duidt op een sterker bevestiging nog, dan die van een versterkt huis alleen. Maar wederom: het zou te ver buiten

den koers voeren, hier verder daarop in te gaan . . .

Langs den rand van de hoogten voerde een verbindingsweg, welks oude baan ook nu nog grootendeels wordt gevolgd door het verkeer. De nieuwere deelen kenmerken zich door hun bochten waar die eerst niet noodig waren en worden geteekend door de schuine ligging der perceelscheidingen tusschen de akkers en weiden er langs. En nog wat hoogerop, tegen de hellingen en op de toppen der heuvels, vinden we in een lange reeks de graven en andere overblijfselen van de oeroude bevolkingen, die hier eenmaal leefden: oeroud! want de jongste inzichten leiden tot de gevolgtrekking, dat reeds kort na den ijstijd hier menschen hebben geleefd!

En ook meer in het binnenland liggen de bewijzen als gezaaid, dat bijna overal reeds bevolkingen hebben gezeteld, ook op plaatsen, waarvan men dat niet zou verwachten. Het zou veel te ver voeren, alle vindplaatsen te memoreeren of na te gaan, wat er gevonden werd. Alleen de groote „heidenskring” bij Gortel en de twee grafheuvels op den top van het Haselt bij Vierhouten, beide nog in hun oorspronkelijke gedaante, zou ik willen noemen, om den eerbiedigen bezoeker gelegenheid te schenken, zich een beeld te vormen uit het verleden, zonder dat daarbij schennis van natuur en graven is of behoeft te worden bedreven! (Wanneer de Vereeniging tot behoud van Natuurmonumenten, mogelijk in samenwerking met anderen, deze oude cultuurresten kon behoeden voor het werk van op geld beluste roovers en schenners, zou nog wel een

DE OOST-VELUWE NU EN VROEGER ☼ ☼ ☼ ☼ ☼ 343

en ander behouden kunnen blijven, wat nu teloor dreigt te gaan: binnen het Domein en op particuliere gronden liggen deze overblijfselen vrij veilig — daarbuiten . . .?)

De uitgebreide zandgronden waren in vroeger eeuwen, tot voor betrekkelijk korten tijd, meest in gemeenschappelijk bezit van marken of boschmaalschappen.

En de meest onherbergzame, de minst begeerde, lagen als „Heeren-” of „Hengevelden” langs den rand. Mogelijk waren deze een overblijfsel uit den tijd, toen de heervoerder van de veroveraars beloond werd met de gronden, die niet in algemeen gebruik werden genomen. We weten, dat ze eenmaal groote oppervlakten besloegen van Hattem tot Renkum over de West-Veluwe en in den Veluwezoom. In de Oost-Veluwe schijnen ze slechts sporadisch te zijn voorgekomen: Oosterhuizen bij Beekbergen schijnt zoo'n heerenveld te zijn geweest. Maar over het algemeen was de grond daar grootendeels in gebruik bij de bevolking en hadden landheeren er reeds vroeg groote stukken van in bezit. Zoo de Heeren van Deelen, reeds omstreeks het jaar 1100 genoemd.

Indien er een tegenstelling bestaat tusschen het landschap van Noord- en Zuid-Veluwe, wat betreft het historisch uiterlijk, geven onze zwerftochten aanleiding tot den indruk, dat het zuidelijk deel in zijn kern minder bewoond schijnt te zijn geweest dan het noordelijke. Terwijl de heiden bij Gortel en Garderen, bij Kootwijk en Vasen en om Apeldoorn vol liggen met oude grafheuvels of wat daarvan nog is overgebleven, treft men op het Rozendaalsche veld en omgeving, op de Kemperheide, en verder naar het westen, over een strook van vier uren gaans tusschen Loenen en Reemst en breeder nog, gaande van Zuid naar Noord, bijna geen teekenen van bewoning in voorhistorischen tijd aan. Alleen bij Deelen liggen een paar oude grafheuvels. De eigenaardige welvingen, zooals die zich voordoen in verband met elkaar, op de heidevelden en in de bosschen van de Noord-Veluwe, ontbreken overigens. En ook ontbreken er de, in een dergelijk verband liggende eikenboschjes in de hei, zooals die b.v. tusschen Vierhouten en Elspeet, en bij Kootwijk liggen en die door hun ligging in onderling verband, gelijkende op die der „tumuli”, doen denken aan niet-natuurlijk daar gevormde begroeiing.

In een vorig opstel over de West-Veluwe sprak ik van een stelling over de Veluwe, welke eenmaal diende tot afsluiting van het Noordelijke deel. De oudste geschiedschrijvers melden, dat Germanen-stammen wel strooken gronds woest lieten liggen om hun woonplaatsen, zooals we in den nieuwen tijd hebben leeren spreken van „niemandsland”.

Duidt de schijnbare afwezigheid van sporen van bevolking in de Zuid-Veluwe ook op een dergelijk „niemandsland”, dat dan den toegang van het wel-bewoonde Noord-Veluwsche gebied moet hebben beschermd?

Wanneer we overwegen, dat in historischen tijd en met name gedurende de laatste eeuw een bevolkingsaanwas tot stand kwam, welke b.v. Apeldoorn van een plaats van 5000 inwoners in 1814 (de gemeente was toen even uitgebreid als nu) deed groeien tot bijna 70.000, komen we, terug rekenende naar dezen maatstaf, tot een bijna, absoluut onbewoond gebied b.v. omstreeks 1250. Maar de toen gestichte kerken en torens van Kootwijk en Garderen o.a. kunnen daar niet gebouwd zijn, door zéér weinig menschen: eer méér dan minder bewoners dan er thans leven, moeten daaraan wel hebben meegewerkt. En indien er geen of bijna geen menschen waren geweest — waarom onderhielden dan de Romeinen heele divisies in deze gewesten? En waarom marcheerden zij niet er door? En wie versloegen hun legioenen? Er blijkt slechts één antwoord mogelijk: ons land is eeuwenlang ontvolkt geworden: oorlogen en epidemieën meldt de geschiedenis als verdelgers in 't groot; armoede en voortwoekerende ziekten noemt zij niet.

De groote tegenstelling, welke ook den vreemdeling opvalt, tusschen het landschap in West- en Oost-Veluwe wordt veroorzaakt door de aanwezigheid van veel watermolens aan de beken met hun sterk verval op de oostelijke helling. De oudste dezer molens stammen waarschijnlijk van omstreeks 1250, toen immers baksteen als bouw materiaal ingang vond en dus het maken van stevige beschoeiingen mogelijk werd. De eerste molens zijn natuurlijk gelegd op de bestaande beken. Later, toen het bedrijf zich uitbreidde, heeft men wel, om het noodige verval op het rad

te krijgen, beken verlegd, zoodat hun bedding tegen den rand van het hooge terrein kwam te liggen en veranderde de verlaten beekloop in „verloren beek”. Daarna, toen de papiermakers zich vestigden, omstreeks het jaar 1600, groef men in de hooger gelegen natuurlijke dalzoolen sprengen, om daardoor hoogerop nieuwe molens te kunnen vestigen. Nog heden herkent men de oude, de oudste en de nieuwe molens naar deze werkwijze: de economische veranderingen in den tijd weerspiegelen zich in het landschapsbeeld; nu de oude molenplaatsen voor een groot deel dienen voor wasscherijen wordt de schilderachtigheid van het geheel niet verhoogd!

Nog liggen er oude molenvijvers, „weiërs”, eenmaal tot krachtreservoir dienende boven het rad, als pure hemelspiegels te blikkeren, maar de klare beken van weleer met hun leven van visch en krabben en ander wemelend gedierte, met hun rijke fauna en flora, . . . alleen de bacterioloog en chemicus vinden er nu van hun gading: de natuurvriend, die bovenal van frische lucht houdt, bij zijn werk en genot, blijft er ver vandaan!

Nu de groote plassen in het gebied van de Oost-Veluwe door regeling van den waterstand zijn afgetapt, liggen er bijna geen natuurlijke plassen meer in het landschap; al spreken opgetogen reisgidsen van een „Klein-Zwitserland” of „Merenland”: kleine plasjes zijn het meest, die men er vindt of niet vindt: 's zomers bij langdurige droogte!

De toenemende bebossching houdt meer het water vast ter plaatse waar het valt; de ontginning breekt den bodem van de plekken, die vroeger water hielden.

Terwijl aan den voet van de West-Veluwe bij Putten en Ede artesisch water opwelt, kent men dit niet op de Oost-Veluwe. Daar heeft zeker de eigenaardige bodemvorming wel aandeel in, al blijkt het gevaarlijk, in een of anderen zin conclusies te trekken.

De geringe breedte van de Oost-Veluwsche helling in verband met de vele beken moge leiden tot de gevolgtrekking, dat de bodem er geen groote voorraden water vasthoudt.

Intusschen: ook dieper liggende grondlagen, welker verloop men niet kent, hebben aandeel in dit verschijnsel. En daarbij vervult leem wel een belangrijke rol, als vloer voor waterlagen. In de West-Veluwe komt leem slechts sporadisch aan de oppervlakte, maar ten oosten van de hoogtelijn en in den Veluwezoom komt het voor in vele bulten, welker verbreide ligging en onregelmatige verspreiding, ook in verband met de in den bodem gevonden banken, schijnen te wijzen op groote verbrokkeling. Doordat zij minder te lijden hebben van erosie dan het omringende zand, steken zij dikwijls als machtige ronde koppen daaruit op of dienden als waterkeering. Langs den uitersten rand van de Veluwe bij Doorwerth en op de hellingen van Zypenberg en bij Beekhuizen ligt leem, dat vastheid gaf aan den bodem.

De hooge, van verre als bakens dienende boomkoepels van beukenhout op den Rouwenberg in Hagenau, het Ederbosch, de Hoog-Buurlosche hoogten en Drie vormen in het West-Veluwsche landschap dergelijke bakens. In de Oost-Veluwe vallen ze minder in het oog temidden van de omgeving. En bovendien telt de Oost-Veluwe tal van leemkuilen, waaruit dit materiaal gedolven wordt, waarnaar men in de West-Veluwe bijna vergeefs zoekt.

De oude leemgroeven dragen dikwijls op hun randen de overblijfselen van vroeger daar bestaan hebbende bakkerijen, waar de puinresten nog getuigen van vergeten en teloorgegangene nijverheid. In dezen tijd wordt leem nog gedolven voor den aanleg van wegen. De kleine pottenbakkerijen, zooals te Arnhem en Apeldoorn nog bestaan, herinneren aan de eenmaal beroemde fabriek van Arnhemsch aardewerk, maar kunnen den ouden roem niet doen herleven . . .

En het grintdelven, dat vroeger menigen armen zandboer door den winter heen bracht, heeft een einde genomen, behalve als werkverschaffing. Wie langs de wegen bij Elspeet en Uddel, in het hart van het oude landschap, waar het grint om zoo te zeggen voor het opscheppen ligt, zijn oogen den kost geeft, ervaart, dat hier riviergrint wordt gestort voor wegverharding.

Zandverstuivingen, zooals de westhellingen der heuvels in het landschap aan de andere zijde van de hoogtelijn dragen, vindt men aan deze zijde daarvan bijna niet. Over kleine uitgebreidheid komen ze voor bij Koldenhove, in het Schalter, bij Wiessel en tegen de Renderklippen en den Tonberg: zij kunnen zich niet uitbreiden door den vorm van den bodem in verband met de

DE OOST-VELUWE NU EN VROEGER ☼ ☼ ☼ ☼ ☼ 345

hoofdwindrichting, al kan het er nu en dan „rooken”. En dat de bewoners hun voortwoekeren bestreden zien we aan de hoge en soms wel een halfuur gaans lange „eikenheggen” en „zandwallen” bij Gietel, Wiessel en Epe en elders, zooals de Kootwijkers zich ook hebben weten te beschermen.

Terwijl groote stukken heide worden ontgonnen en beboscht, streeft men er naar, deelen van het oude landschap in zijn oorspronkelijken staat te behouden. Maar reeds de beplanting met dennen was een inbreuk op de natuur! Eiken en beuken vormden in de middeleeuwen de bosschen . . . de economische toestanden veranderden: schapen en boekweit verdwenen, de aardappel en de biet vervingen rogge en eve; pogingen, om tarwe te doen verbouwen op den zandgrond liepen, zooals te verwachten was, op teleurstellingen dood.

De dennen zullen in zekeren zin een zelfde uitwerking hebben als de tarwe: zij putten den bodem uit, die door eik en beuk wordt verbeterd . . . en reeds nu verzuchten we, ziende, hoe talrijke hectaren veertigjarig dennenbosch „schaailijk” op de zaag staan te wachten, zonder te groeien: „Waren het maar eiken!”

Dan zou ook het brandgevaar belangrijk minder zijn dan nu het geval is! De „nood der tijden” doet zich ook gelden in het landschap en zijn beeld. Terwijl door tewerkstelling van honderden arbeiders heel de Veluwe wordt „aangeharkt” en verbetering van wegen en aanleg van fietspaden den toegang vergemakkelijkt ook tot de meeste geheime hoeken, nu de landgoederen meer en meer voor bezoekers worden opengesteld, nu dus de Veluwe als een tuin van Nederland wordt, waarin voor ieder te bewonderen en te genieten valt, herhalen we nogmaals dringend het gansch niet overbodig beroep op de bezoekers:

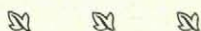
„Maak onzen Nederlandschen tuin niet tot een vuilnisbelt!”

„Rook niet in bosch en heide!”

„Neem Uw papieren en schillen mee naar huis en doe ze daar, waar ze behooren: in den vuilnisbak!”

Het wegstoppen van afval onder wat dor blad is een schijnbegrafenis: na een windvlaag spoken de kranten en blikken weer rond in bosch en veld en langs de wegen . . . neem Uw „rommeltje” mee naar huis en geef geen aanleiding tot moderne spookgeschiedenissen!

J. L. A. KREMER.

VRAGEN EN KORTE MEDEDEELINGEN.

De rietzanger in de rogge. Naar aanleiding van het stukje: Natuurgenot en Platteland in de Levende Natuur dd. 1 Febr. j.l. deel ik U mee, dat de vogel waarvan in het door U geciteerde schrijven sprake is, vrijwel zonder twijfel de boschrietzanger zal zijn. Jaren geleden vond ik eens een nest hiervan in een roggeveld bij Winterswijk. Later is het me opgevallen, dat deze vogel steeds meer voorkomt in roggevelten. De bijzonder drukke zang maakt ons direct op hem attent. Toevallig las ik ook in R. Hesse, Tiergeographie (Verl. Gust. Fischer, Jena, 1924), bladz. 575, dat „Acrocephalus palustris aus dem Röhrich in die Getreide- und Erbsenfelden zieht; damit ist der Grund zu einer wesentlichen Zunahme dieses Vogels gelegt”. Als oorzaak noemt Hesse vooral de aantrekkelijke nestgelegenheid, die de boschrietzanger daar vindt.

J. G. TEN HOUTEN A.THZN.

Allerheiligenheide. Hierbij zenden wij U een paar takjes struikhei, die we vanmiddag gevonden hebben. Naar aanleiding van Uw verzoek in „De Levende Natuur” van September 1936, dachten wij, dat U dit wel leuk zou vinden. We vonden deze op een boschpad in het Lierderbosch bij Beekbergen.

Opvallend was, dat in vele gevallen de bloeiende takjes zich bevonden aan den buitenkant van den pol, terwijl de pol zelf in 't midden afgegraasd(?) was. Er bevonden zich op dezen weg vrij veel van deze polletjes.

Beekbergen, 8 Nov. 1936.

J. Mooij.

